

Unudulmaz yazıçı, nəcib insan

Yazıçılar özünəməxsus qanunlarla yaşayır. Onlar həyatı hamı kimi sadə çevrədə görməkdən sanki imtina etmiş, əvəzində isə onlara zaman çərçivəsində irəliləməyə və geriye getmək imkanı ayrılmış, keçmiş və gələcəyi bir araya gətirə bilmək və onu reallaşdırmaq qabiliyyəti verilmişdir. Buna görə də yazıçı üçün adi yaşayış tərzindən doğan gündəlik qayğılar, cari yaşantılar bir o qədər də önəmli deyil, çünki onun üçün gerçək həyat—ideya uğrunda mübarizədir. Yazıçının həyatı gözəllik, sevgi və həqiqət yolunda bir çarpışmaya, bəlkə də mənəvi bir cəng yoluna bənzəyir. Müdriklərdən birinin sözüdür: “Hər bir yazıçı yalnız bir kitab yazır”. Əslində hər bir yazıçı öz yaradıcı ömründən sanki bir dastan bağlayır. Və onun kitablarının mahiyyətində duran əsas ideya oxucunu cəlb edir, yazıçı sübut etməyə çalışır ki, həyat sevgiyə layiqdir, həyatı yaşamağa, onun üçün mübarizə aparmağa dəyər.

Mən xoşbəxtəm ki, Azərbaycan yazıçılarından biri də ötən yüzillikdə yaşamış, nəsrin yaxşı nümunələrini yaradan atam Məmmədhusəyn Əliyev olmuşdur. Onun əsərləri hələ ta o zaman dövrünün ədəbi mühitinin diqqətini dərhal cəlb etməyə başlamışdı. Bu əsərlər böyük maraqla qarşılanır, təkrar nəşr olunur və başqa dillərə çevrilirdi. Bir dramaturq kimi də Məmmədhusəyn Əliyevin əsərləri diqqətdən kənar qalmırdı, onlar bir-birinin ardınca səhnəyə qoyulur və tamaşaçıların rəğbətini qazanırdı.

Məmmədhusəyn müəllim düz adam idi, özünü başqasından yüksək tutmurdu. Onun pedaqoji istedadı, müəllimlik bacarığı, yerli radio verilişləri redaksiyasındaki işi, Yazıçılar İttifaqının zona şöbəsindəki fəaliyyəti gözümün qarşısındadır. Ancaq harada çalışmasından asılı olmayaraq həmişə işinə məsuliyyətlə yanaşması atamı başqalarından fərqləndirirdi. Onun ən ümdə cəhəti ondan ibarət idi ki, o, hər yerdə öz həyatsevərliyi və mübarizliyi ilə yadda qalırdı.

Onun hər məsələyə ayrıca münasibəti vardı, elə buna görə də biganəlik, laqeydlik bütün ömrü boyu ona yad oldu... Atam haqqında xatirələrim çoxdur. Düzü, heç bilmirəm, hardan başlayım, harda qurtarım. O, tək yazıçı kimi deyil, həm də bir müəllim, bir ata kimi maraqlı şəxsiyyət idi. Övladlarına həmişə üzünü tutub deyirdi: “...elm, bilik, savad öyrənin ki, gözünüz açılısın”. Biz onun bu nəsihətini və tövsiyəsini hər vaxt yadda saxladıq. Qardaş və bacılarım oxudular, ali təhsil aldılar, Azərbaycanımıza layiq mütəxəssis kimi yetişdilər. Lakin mən bu xatirələrdən kiçik bir epizodun üzərində xüsusi dayanmaq istəyirəm, onun ömründən elə məqama toxunmaq istəyirəm ki, oxucular onun sənət və sənətkarlarla bağlı fikirlərini duya bilsinlər.

Atam universitet təhsili almış bir insan kimi hərtərəfli məlumatlı idi. Bu təbii idi, çünki ona BDU-nun filologiya-jurnalistika fakültəsində oxuyarkən Mir Cəlal Paşayev kimi görkəmli yazıçılar, Feyzulla Qasımzadə kimi böyük müəllimlər dərs demişdi. Bütün məsələləri elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırma bilirdi. Lakin ona həyatı sevmək və hə-

yatın ideal obrazını yaratmaq kimi fitri bir istedad da ayrılmışdı. Və o, bütün böyük yazıçılar kimi bu hissini təsiri ilə daim yazıb-yaradırdı. Adətən, gecələr işləyirdi. Səhər işə tələsir, axşam bizimlə ailə məsələlərinə qatılırdı. Bu cür vaxt bölgüsü, bir insan ömründə zəhmətkeş və əzablı bir həyat olduğu qədər, həm də halal çörək qazanmağın çətin bir yolu idi. Bəlkə də elə buna görə, biz heç zaman onun qazandığı pulu çox rahat və mənasız yerə xərcləyə bilmirdik...

Evimizdə kitabxana var idi, atama məxsus şəxsi kitabxana. O, Lev Tolstoyun, A.P.Çexovun yaradıcılığını çox sevirdi. Öz çıxışlarında həmişə O.Balzaka, E.Heminqueyə (“Qoca və dəniz”), Çingiz Aytmatova, onun “Əlvida, Gülsarı”, “İlk müəllim”, “Cəmilə” əsərlərinə müraciət edirdi. Viktor Hüqonun “Səfillər”i onun ən çox sevdiyi bədii əsərlərdən biri idi, Jan Valjanın və yepiskop Benvenü Mirielin hərəkətlərini bizim üçün təhlil edər, məharətlə əsaslandırardı.

Eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatının da gözəl bilicisi idi, daim mütləq edirdi, maraqlı təqdimatlar meydana qoyurdu. Əgər evimizdə hər hansı bir yeni əsərdən söhbət açılırdısa, həmin əsəri oxumamaq qeyri-mümkün olurdu, çünki atam həmin əsəri elə təqdim edirdi ki, bu əsərə qarşı adamda qəribə bir maraq yaranırdı, elə bilirdin ki, bütün sualların cavabını, bütün axtarıqlarını, məhz onun bəhs etdiyi bu əsərdə tapacaqsın və sən var gücünlə həmin kitabı doğru can atırdın. Azərbaycan klassiklərini—Cəlil Məmmədquluzadəni, M.Ə.Sabiri dərindən sevirdi. Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələrindən, M.Ə.Sabirin satirik yaradıcılığından günlərlə danışmaqdan yorulmazdı. M.Ə.Sabirin ayrı-ayrı şeirlərindən necə zövqlə söhbət açmasını, onlardan bəzilərini əzbərdən deməsini xatırlayıram. Şeir əzbərləməkdə çətinlik çəkdiyim üçün onun yaddaşına heyran idim. Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu”, “Qurbanəli bəy”, “Ölümlər” əsərlərini klassik yaradıcılıq nümunəsi hesab edirdi. Xüsusən, ədibin “Quzu” hekayəsi haqqında o qədər maraqlı və məzə ilə danışdı ki, onun söze, sənətə, obraza vurğunluğu açıq-aydın belli olurdu. İl-

yas Əfəndiyevin “Geriye baxma, qoca” əsərini, çağdaş nəsrimizin maraqlı nümunələrini bizə sevdirmişdi, həmişə deyirdi ki, onlar sənət əsəridir.

Atam Azərbaycanın o dövrdəki yaradıcı mühitini daima izləyir, yeni çıxan əsərləri dərhal oxuyur və bizi də mütləqə cəlb edirdi. Ötən əsrin 80-ci illərdə Anarın “Sizsiz” adlı xatirəromanı “Azərbaycan” jurnalında çap olunmuşdu. Atam əsəri oxumuşdu və deyəsən, “Sizsiz” onu yaman “tutmuşdu”. Bizi məcbur etdi ki, hökmən bu əsəri oxuyaq.

Bacı və qardaşlarımı deyə bilmərəm, amma mən o zaman tələbə idim və əsəri tapıb oxudum. Məndən bu əsər haqqında soruşdu və müfəssəl cavab verdim ki, bir yazıçı övladın öz yaradıcı valideynləri üçün yazdığı xatirə-povestdir. Dedi ki, “diqqətlə oxumamısan, sən orada şair obrazlarından başqa, ümumiləşdirilmiş insan obrazını görə bilməmişsən, Rəsul Rza böyük şəxsiyyət idi”. O vaxt onun nədən danışdığını, nə demək istədiyini tamamilə başa düşməsəm də, atamın sözlərinə inandım və əsəri diqqətlə oxumadığım üçün özümü qınadım. Sonra bu əsərlə bağlı yazıçı Anara məktub yazdığını dedi. Nə yazmışdı, nəyi tərifləmişdi, nədən narazı qalmışdı, ondan hansı cavabı almışdı, ümumiyyətlə, cavab almışdım, bilmirəm. Amma onu bilərəm ki, Anarı həmişə nümunə göstərirdi və o, Anarın “Sizsiz”i ilə uzun müddət ruhən yaşadı.

Sonra mən ali təhsilimi başa vurduğum, təcrübəm artdı. “Sizsiz”i təkrarən oxudum. Mənim “Sizsiz”lə bağlı öz düşüncələrim yarandı. Lakin atamdan fərqli olaraq, mən həmin əsərə tamamilə başqa cür baxmağa başladım. “Sizsiz”dəki valideyn—şair obrazlarının atamı sarsıtması, vaxtilə mənə nə qədər təəccübləndirmişdisə də, onun bu sahədəki həssaslığının səbəbinin haradan və nədən qaynaqlandığı mənə belliydi. Atamın valideyn obrazları qarşısındakı bu qədər həssaslığı, mənə yunan mədəniyyətindəki qadın-ana obrazlarını xatırlatdı.

Həyatda olduğu kimi yaradıcılıqda da obrazların seçilməsi çox ciddi bir məsələdir və hər bir əsərdə obraz seçimi yaradıcılığın gələcək istiqamətini müəyyən edən əsas amilə çevrilir.

Mənə elə gəlir ki, “Sizsiz” əsərində atamın ailənin varislik prinsipindən daha çox, insan, insan münasibətləri, daxili-mənəvi yaşantılar, ölümlə həyat arasındakı mübarizə cəlb etmişdi. Baxmayaraq ki, “Sizsiz” əsərində hər üç obraz ümumiləşdirilmişdir, sadəcə əsərdə valideyn obrazları ilə övlad obrazı fərqli zaman kontekstini ifadə edir. Valideynlər dünəni, övladlar gələcəyi təmsil edir, hadisələr isə bu gündən danışır, “Sizsiz” dünənin və sabahın kəsişmə nöqtəsində iki şairin və bir yazıçının taleyini ümumiləşdirir. Sonralar mən bu hissini təsiri altında “Biz kimik?” adlı bir esse yazmışdım və bu essədə bütün yaradıcı insanların ümumiləşdirilmiş obrazını yaratmağa, onların ədəbi, poetik düşüncəsinin fəlsəfi mahiyyətini açmağa çalışmışdım. Məndən sonra isə başqa bir müəllif Ş.Abdullayeva “Əslində biz kimik?” adlı esse ilə həmin mövzunu davam etdirmişdi. Mənə elə gəlirdi ki, bütün yaradıcı düşüncəyə malik olan insanların adı insanlardan fərqləndirən xüsusi cəhətlər vardır.

Lakin atam “Sizsiz”dəki iki böyük şairin yalnız həyatını deyil, həm də onları cəmiyyətə yönəldən, onların yaradıcılığını istiqamətləndirən mühitin—sosializm cəmiyyətinin çatışmazlığını görürdü. Xüsusən, sovet dövründə əsilzadələrin, zadəgan nəsilələrinin qəbul edilməzliyini, din xadimlərinin və dini dünyagörüşlərinin təqib edilməsini heç cür bağışlaya bilmirdi və həmişə deyirdi ki, insanlara ən azından, vicdan azadlığı verilməlidir. İnsan həmişə öz mühitinin məhsuludur. Şəxsiyyətlər tarixi yaratdığı kimi, tarix də şəxsiyyətləri formalaşdırır. Atam Məmmədhusəyn müəllim həm valideyn kimi, həm ziyalı kimi üstün cəhətlərə malik vətənpərvər, Azərbaycanı ürəkdən sevən şəxsiyyət idi. Bizi də saf əqidəli, bütöv vətəndaş kimi böyütmək istəyirdi. Öyrətmək, nəyi isə başa salmaq üçün övladlarından heç nəyi əsirgəməirdi. Eyni zamanda o, bizim sərbəst fikir yürütməyimizə mane olmur, düşüncülklərimizə, rəylərimizə hörmətlə yanaşırdı. Hərdən razılaşırdı, hərdən qəti etiraz edirdi. Yenə kompromis variantı seçir, son nəticəyə gəlirdi.

Atam həqiqətən seçilmiş insan idi. Haqqında xatirələrim bir-iki epizodik məlumatla bitmir. Bəzən bir oxucunun müəllif haqqında söylədiklərinə bənzəyir. Bəzən də düşünürəm ki, bu xatirələr elə mənim həyatımın ayrı-ayrı məqamlarından ibarətdir. Xəyalımdakı bu məqamlara iki istiqamətdən—hissi və analitik nöqtəyi-nəzərdən yanaşdıqda, tamamilə fərqli nəticələr meydana çıxır. Neyləyim ki, bəzən isə elmi düşüncələr üstünlük təşkil edir.

Sədaqət ƏLİYEVƏ,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.